

УДК 159.922.1+37.015.3

DOI 10.31652/2415-7872-2019-57-201-205

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ФАХОВО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЯ

В. І. Шахов

orcid.org/0000-0003-1535-2802

В. В. Шахов

orcid.org/0000-0002-1069-9295

У статті на основі узагальнення емпіричних психологічних досліджень аналізується проблема розвитку професійної самосвідомості особистості майбутнього психолога в студентський період професійного становлення. Визначено основні тенденції у формуванні фахово важливих якостей у структурі самосвідомості студентів-психологів, особистісних та середовищних ресурсів, що сприяють розвитку професійно важливих якостей у студентському віці та їх впливу на формування професійної самосвідомості.

Ключові слова: фахово важливі якості особистості, самосвідомість, професійна самосвідомість, професійна ідентичність, Я-образ, рефлексивність, впевненість в собі, самоповага, відповідальність, соціальна зрілість особистості.

DYNAMICS OF DEVELOPMENT OF FACTORY OF IMPORTANT QUALITIES IN THE STRUCTURE OF PROFESSIONAL SELF-IDENTITY OF STUDENTS OF SPECIALTY OF PSYCHOLOGY

V. Shakhov, V. Shakhov

The article on the basis of generalization of psychological research examines the problem of the genesis of professional self-consciousness of personality in student age. Defines the basic approaches of leading scientists to the understanding of the nature, structure, psychological mechanisms and factors of development of professional consciousness of the person during the period of youth and their influence on the formation of self-identity. As a result of the empirical research, the following general tendency was established: first, the self-consciousness of the students of the psychological specialty is directed at oneself, the achievement of its personal, subjectively meaningful goals, then, under the influence of learning, begins to serve the goals of the future specialist's activity by forming its professionally important components. Thus, students' self-awareness in the specialty of psychology is a powerful professional resource, the implementation and improvement of which is already in the process of learning, with this process being realized and tracked by the students themselves, ultimately, contributing to the formation of their professional self-consciousness. The general tendency is defined: at first the students' self-consciousness of the psychological specialty is directed at oneself, the achievement of its personal, subjectively significant goals, then under the influence of learning begins to serve the goals of the future specialist by the formation of its professionally important components. Thus, students' self-awareness in the specialty of psychology is a powerful professional resource, the implementation and improvement of which is already in the process of learning, with this process being realized and tracked by the students themselves, ultimately, contributing to the formation of their professional self-consciousness.

Key words: professionally important personal qualities, self-awareness, professional self-awareness, professional identity, I-image, reflexivity, self-confidence, self-esteem, responsibility, social maturity of the individual.

Не викликає жодних сумнівів, що фахово важливі якості особистості потребують свого постійного удосконалення як у процесі отримання професійної освіти, так і безпосередньо в контексті самої трудової діяльності. Разом з тим, успішність вибору професії багато в чому визначається вихідними особистісними передумовами для її здійснення. Іншими словами, завдяки взаємодії наявних особистісних ресурсів і набутих у професійному середовищі ми можемо отримати кваліфікованого і компетентного фахівця. В іншому випадку може виникнути протиріччя між особистістю і діяльністю, яке стане на заваді якісного вирішення професійних завдань, з одного боку, й можливості отримувати задоволення від самої діяльності власне її суб'єктові з іншого. Професія психолога в цьому сенсі не є якимось винятком. Надбудова професіоналізму на початкову психологічність, зумовлену особливим світоглядом, «притягує» відповідні особистісні риси, формує тип фахівця, який відповідає вимогам сучасного суспільства і дійсно здатний до втілення своєї місії – надання психологічної допомоги людям. І навпаки, формальне освоєння професії при недостатній усвідомленості або ігноруванні власних індивідуальних особливостей, як правило, призводить до неможливості здійснення діяльності, орієнтованої на неповторність особистості, її унікальність. У цьому зв'язку ми солідарні з думкою О. Сапогової про те, що психологічна «непропрацьованість» особистості самого психолога здатна призвести до своєрідної деформації, яка знаходить відображення у відсутності

професійної ментальності, несформованості особистісних смислів професії, втрати внутрішньої мотивації до здійснення професійної діяльності, в нездатності вирішити власні внутрішні проблеми [9].

Важливим в цьому контексті виступає положення про те, що компетентний психолог повинен, перш за все, бути вільним від внутрішніх протиріч, тобто здатним до вирішення власних психологічних проблем. При цьому ця суб'єктна позиція не може бути сформована ззовні, оскільки «головним інструментом її створення» є сам психолог через усвідомлення власної індивідуальності [1]. Для надання допомоги в цьому відношенні психологія має значний потенціал, який, перш за все, має бути використаний самими психологами для формування певного рівня компетентності у виявленні і розвитку особистісних ресурсів особистості не тільки інших людей, але і своїх власних. Тобто, формування світогляду психолога, фундаментом якого виступають гуманістичні цінності, передбачає разом з яскраво вираженою орієнтацією на іншу людину, також цінність власного «Я», його рефлексії і саморозвитку [4]. У зв'язку з цим, особливі вимоги до майбутнього фахівця в галузі психології, повинні поширюватися на сферу самосвідомості, функції якої спрямовані на формування адекватного Я-образу, в тому числі як фахівця.

Проблема професійної самосвідомості психолога викликає неабияку зацікавленість як в середовищі психологів–практиків, так і науковців–дослідників. Зокрема, Л.М. Мітіна професійний розвиток розуміє як зростання, становлення, інтеграцію та реалізацію у професійній діяльності фахово значущих особистісних якостей та здібностей, професійних знань та умінь. Професійний розвиток, на думку автора, охоплює три основні стадії психологічної перебудови особистості: самовизначення, самовираження й самореалізацію. Дослідження з професійної ментальності відображають той факт, що в результаті включення людини в професійну діяльність саме її ставлення до світу, сприйняття, мислення, поведінка набувають професійного характеру. Професійна ментальність містить мотиваційні компоненти, систему ціннісних орієнтацій, професійні та соціальні настанови [5]. Узагальнюючи опис даної сфери професійно важливих якостей, можна зробити висновок, що компетентний фахівець психологічного профілю має володіти природженою здатністю проникати в підсвідомі рівні власної душі (З.Фрейд, 1990), [10] і набутою – до самопізнання (Р. Кочюнас, 1999) [3], адекватною самооцінкою (В.П. Захаров, Н.Ю. Хряцова, 1989) [3], позитивною Я–концепцією, самоцінністю (І.В. Дубровіна, 2004) [7], здатністю до рефлексії, прийняття себе, самоповаги і готовності до самозміни (К. Роджерс, 1994) [8], а також прагненням до усвідомлення і позбавлення від власних комплексів (Р. Мей, 1994), а також бути відвертим, терпимим і щирим стосовно себе (К. Шнайдер, 1992) [15].

На етапі вибору особистістю професії «психолог», значна частка зазначених конструктів є достатньою мірою вже сформованою, і, як правило, усвідомлюються оптантом їхня професійна значущість і необхідність подальшого розвитку в процесі отримання відповідної фахової освіти. При цьому виявляється помітна динаміка пріоритетності певної якості і рівень її розвитку в залежності від етапу освітньо-професійної підготовки майбутніх психологів. Підтвердженням цьому виступають закономірності, виявлені нами в дослідженні, проведеному на вибірці студентів спеціальності «Психологія» Навчально-наукового інституту педагогіки, психології, підготовки фахівців вищої кваліфікації Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського в кількості 125 осіб, з них – 42 студенти першого курсу, 28 – другокурсників, 30 студентів третього курсу, 25 студентів четвертого. Основним методом дослідження було обрано психологічне тестування, що реалізовується за допомогою інструментарію, який дозволяє вивчити професійно важливі якості самосвідомості, визначені як пріоритетні самими студентами–психологами: самоповага, впевненість в собі і саморозуміння (за опитувальником самоставлення В.В. Століна, С.Р. Панталеєва).

Метою статті є з'ясування закономірностей та визначення основних тенденцій у формуванні фахово важливих якостей у структурі професійної самосвідомості студентів-психологів.

Внаслідок проведеного емпіричного дослідження було з'ясовано, що центральними рисами самосвідомості першокурсників є самоповага і впевненість в собі, інші компоненти також мають достатній рівень розвитку, за винятком соціальної зрілості, що є цілком логічним в даному віці і на даному етапі професійного становлення (табл. 1).

Самооцінка професійно важливих якостей самосвідомості цілком адекватна і відповідає їх реальному рівневі розвитку при деякому завищенні лише одного параметра – зрілості особистості, що також легко пояснюється віковим прагненням до її наявності. Тим більше, що діагностичні показники рівня розвитку цього конструкту все розставили на свої місця: показники студентів першого курсу в значній мірі поступаються результатам студентів другого ($U = 399$ при $p < 0,05$), третього ($U = 407,5$ при $p < 0,05$) і четвертого ($U = 357,5$, при $p < 0,05$) курсів. При цьому кореляційний аналіз показав прямий зв'язок відповідальності першокурсників з упевненістю в собі ($r = 0,476$ при $p < 0,001$) і самоповагою ($r = 0,536$ при $p < 0,001$) при взаємозв'язку останніх між собою ($r = 0,691$ при $p < 0,001$) і з рівнем саморозуміння ($r = 0,368$ при $p < 0,05$ і $r = 0,653$ при $p < 0,001$ відповідно).

Отримані залежності, на наш погляд, можуть бути відображенням ключової для студентів першого курсу події – вступу до вищого навчального закладу. З одного боку, це є відповідальним «дорослим»

кроком, результативність якого, безумовно, підвищує впевненість у своїх силах, здібностях, викликаючи додаткову повагу до себе – з іншого. Що стосується прагнення до пізнання і розуміння себе, особливо характерного для осіб, які щойно розпочали психологічну підготовку, його активний і творчий характер, в повній мірі здатний підвищити самоповагу, формуючи одночасно вміння довіряти самому собі, поважаючи власну індивідуальність.

Таблиця 1

Рівень розвитку фахово важливих якостей самосвідомості у студентів спеціальності «Психологія» (середні показники, %)

№	Фахово важливі якості	1 курс		2 курс		3 курс		4 курс	
		реальний рівень	само-оцінка	реальний рівень	само-оцінка	реальний рівень	само-оцінка	реальний рівень	само-оцінка
1	Рефлексивність	61	65	56	74	64	72	59	77
2	Саморозуміння	62	61	59	70	22	71	71	70
3	Впевненість у собі	67	60	73	68	73	68	72	66
4	Самоповага	71	67	76	72	79	81	81	70
5	Відповідальність	62	59	70	81	72	66	68	73
6	Соціальна зрілість	45	56	51	64	52	64	51	66

При зіставленні даних першокурсників з результатами студентів старших курсів, було підтверджено зроблене на початку припущення про те, що з кожним наступним етапом професійної підготовки значення показників самосвідомості має зростати. Студенти першого курсу спеціальності психології найчастіше поступаються за рівнем розвитку якостей самосвідомості своїм більш старшим колегам (за всіма показниками були виявлені значущі відмінності при $p < 0,05$). Виняток склав лише рівень рефлексивності: першокурсники перевершили студентів другого курсу за рівнем розвитку даної якості самосвідомості ($U = 527$ при $p < 0,05$), що підтверджує актуальність мотиву самопізнання для нинішніх абітурієнтів, який запускає відповідні механізми розвитку особистості. При цьому, студенти другого курсу вважають, що їх здатність до самоаналізу є достатньо розвиненою, поступаючись лише відповідальності. В цілому, протиріччя в учнів цієї групи у сфері самооцінки і реального рівня розвитку якості були виявлені за чотирма з шести параметрів, дозволяючи говорити про тенденції щодо формування більш позитивного Я-образу. Цікаво, що збіг високих об'єктивних і суб'єктивних оцінок за параметрами впевненість в собі і самоповага, своєрідним чином підтверджують можливість існування виявлених протиріч.

При незначному зниженні рівня рефлексивності і саморозуміння в порівнянні з даними першокурсників, до пріоритетних якостей самосвідомості студентів другого курсу, крім самоповаги і впевненості в собі, додається відповідальність. Соціальна зрілість другокурсників при цьому, адекватно для цього віку не є надто високого рівня розвитку, все ж перевершує дані їх послідовників.

Цікаво, що самоповага другокурсників прямо пов'язана виключно з рівнем саморозуміння ($r = 0,48$ при $p < 0,001$), тоді як для студентів першого курсу характерною була більша кількість зв'язків серед даних конструктивів. Можливо, усвідомлення необхідності і бажання розуміти свій внутрішній світ і появи інструментарію для вирішення даного завдання, яке було недоступним раніше, дозволяє студентам зануритися в процес злиття позицій суб'єкта та об'єкта пізнання, що здатне викликати особливе почуття самоповаги, в тому числі, як до фахівця-початківця. Одночасно з цим, зрілість особистості в свідомості студентів починає набувати образу відповідальності за свої вчинки ($r = 0,325$ при $p < 0,05$), що, безумовно, можна розглядати як серйозний ресурс для подальшого професійного та особистісного розвитку.

Закономірно, значні відмінності в процесі формування самосвідомості були виявлені при аналізі даних студентів-психологів третього курсу навчання. Криза професійного розвитку, в першу чергу позначилася на важливій для студентів сфері саморозуміння – вкрай низький показник цього параметра помітно відрізняє третьокурсників від першокурсників ($U = 135$, при $p < 0,001$), другокурсників ($U = 89$, при $p < 0,001$), студентів четвертого ($U = 33$, при $p < 0,001$). Незважаючи на те, що середній показник рівня розуміння себе у студентів третього курсу – 22 %, вони, однак, не вважають цю здатність недостатньо розвиненою (пор. рівень самооцінки – 71%). Дана тенденція – завищення оцінки рівня розвитку власних характеристик особистості третьокурсниками, поширюється й на інші якості самосвідомості.

При цьому показники рівня рефлексивності третьокурсників найбільші по всій вибірці, вони перевершують дані студентів першого ($U = 351,5$ при $p < 0,05$), другого ($U = 257,5$ при $p < 0,001$) і четвертого ($U = 306,5$ при $p < 0,05$) курсів. І, в цілому, низький рівень саморозуміння, не позначився кардинально на самоповазі (при наявності тісного взаємозв'язку: $r = 0,542$ при $p < 0,001$) і впевненості – їх показники є вищими норми, а також мають позитивну кореляцію між собою ($r = 0,547$ при $p < 0,001$). Це підтверджують і самооцінювальні судження: максимальне значення самоповаги досягається на третьому

курсів навчання – 81 %, що значно перевищує самооцінку першокурсників (пор. показник CO = 67%, U = 399,5 при $p < 0,05$) і студентів четвертого курсу (пор. показник CO = 70%, U = 219 при $p < 0,05$).

Крім того, загальний рівень інтернальності третього курсу перевищує аналогічний показник першого (U = 373 при $p < 0,05$) і другого (U = 265,5 при $p < 0,05$) курсів, що можна проінтерпретувати як тенденцію до підвищення відповідальності в процесі освітньо-професійної підготовки психологів, яка досягає оптимального рівня до четвертого року навчання (між оцінками студентів третього, четвертого значущі відмінності не виявлено). Однак при самооцінці відповідальності студенти третього курсу, які мають найбільш високі психодіагностичні показники, поступаються учням другого (U = 228 при $p < 0,05$) і четвертого (U = 257, при $p < 0,05$) року навчання, недооцінюючи себе.

Одночасно з цим був встановлений негативний зв'язок між відповідальністю і самовпевненістю студентів третього курсу ($r = -0,569$ при $p < 0,001$). Ймовірно, благополучне досягнення студентської ідентичності, оволодіння ефективними способами організації навчальної діяльності, сприяє зниженню рівня тривожності і напруги при підвищенні впевненості в собі, наслідком чого виступає більш лояльне і менш відповідальне ставлення до навчання. Тоді як неефективне вирішення цих задач змушує студента як і раніше апелювати до відповідальності як основного ресурсу саморегуляції навчальної діяльності. З іншого боку, подібний взаємозв'язок може бути відображенням «синдрому відмінника», властивого, як правило, вкрай відповідальним учням: незалежно від реальних успіхів, студента супроводжує очікування несприятливого розвитку подій, знижуючи впевненість у власних здібностях. Як і навпаки, низький рівень інтернальності актуалізує зовнішні ресурси, що сприяє підвищенню впевненості в сприятливому результаті ситуацій навчальної взаємодії.

Ще одна негативна кореляційна залежність була виявлена по відношенню до соціальної зрілості та рефлексивності студентів-психологів третього курсу ($r = -0,43$ при $p < 0,05$). Тобто при невисокому рівні розвитку самоаналізу третьокурсники схильні вважати себе достатньо зрілою особистістю, що не є притаманним для студентів, схильних до глибокої рефлексії. З іншого боку, виявлення ознак соціальної зрілості може підвищити орієнтацію на інших людей при зниженні інтересу до власного внутрішнього світу, тоді як проблеми соціальної адаптованості можуть змусити шукати їх причини у власній особистості. І в тому, і в іншому випадку, можна зробити висновок, що рівень рефлексії в період кризи третього курсу навчання може мати значний вплив на відносини студента з його соціальним оточенням.

Таким чином, завдання перевірки точності професійного самовизначення, спрямованість самосвідомості на більш глибокий аналіз власних здібностей і можливостей, заново актуалізується перед студентами третього курсу, зростання спеціалізації яких загострює проблему їх відповідності вимогам, що пред'являються до майбутнього фахівця у сфері психології. Особливо сензитивним конструктом самосвідомості в зв'язку з цим виступає саморозуміння, в змісті якого містяться основні протиріччя, пов'язані з переходом від студентської ідентичності до професійної.

Що стосується специфіки професійно важливих якостей самосвідомості студентів-психологів четвертого і п'ятого курсів, то вони мають значне споріднення, одночасно відрізняє старшокурсників від осіб, які навчаються на факультеті перші три роки. Зокрема студенти, які завершують освітньо-професійну підготовку ступеня бакалавр, вважають себе більш здатними до рефлексії, ніж першокурсники спеціальності психології (U = 350,5 при $p < 0,05$ і U = 288,5 при $p < 0,05$ відповідно).

Центрація самосвідомості старшокурсників зосереджена на самоповазі та впевненості в собі, які досягають до завершення навчання максимальних значень. Зокрема, при вивченні рівня самоповаги спостерігається виразна тенденція його зростання від першого до четвертого курсу (71%, 76%, 79%, 81% відповідно). Незважаючи на те, що значущі відмінності були виявлені лише між студентами першого та четвертого курсів (U = 311 при $p = 0,056$), з огляду на виявлену закономірність збільшення показників, вважаємо, її можна проектувати на отримані результати, стверджуючи, що в процесі освітньо-професійної підготовки психологів відбувається зростання поваги до себе. Подібна емпірична картина була отримана і щодо показників рівня впевненості в собі – їх збільшення від першого курсу до четвертого (пор. показники 67 % і 78% відповідно, U = 325 при $p = 0,081$).

При цьому, найвищі показники зв'язку самоповаги з рівнем саморозуміння особистості проявляється у студентів четвертого ($r = 0,691$ при $p < 0,001$). Вирішення кризи середини навчання проявляється у формуванні адекватного образу себе, зокрема, як фахівця. У зв'язку з чим, усвідомлення своїх особливостей, можливостей, досягнень за час професійної підготовки, підвищує авторитет студента у власних очах, викликаючи належну повагу. Важливо також відзначити, що кореляція саморозуміння і самоповаги з різним рівнем значущості характерна для студентів спеціальності психології всіх курсів навчання. Дана тенденція може бути пояснена тим, що спочатку будучи метою навчального процесу, саморозуміння поступово стає інструментом професійної діяльності, і, отже, успіхи в сфері розуміння людини можуть провокувати шанобливе ставлення до себе як до професійного психолога.

Отже, чим більше студент четвертого курсу впевнений в собі, в тому числі з професійної точки зору,

тим більше у нього підстав ставитися з повагою до власної особистості. Як втім, і навпаки: довіра своїм поглядам, почуттям, вчинкам, прийняття і повага своєї індивідуальності зумовлює адекватну самовпевненість. Таким чином, по завершенні циклу навчання на рівні бакалавратури випускники, з одного боку, зорієнтовані значною мірою на нову ситуацію розвитку, усвідомлюють високу відповідальність перед оточуючими і перед собою як молодими фахівцями, з іншого, відчуваючи при цьому повагу до себе як до людини, яка, долаючи різноманітні перешкоди, досягла поставленої мети – отримання вищої професійної освіти.

Підводячи загальний підсумок дослідження особливостей формування професійної самосвідомості в процесі отримання фахової психологічної освіти, можна коротко визначити його основні тенденції, зумовлені етапом навчання студентів. Рівень розвитку самосвідомості студентів спеціальності психології є досить високим при переважанні позитивної динаміки його компонентів в процесі навчання – найменші показники властиві студентам першого курсу, найвищі, за багатьма параметрами, є характерними для старшокурсників. Особливо яскраво ця тенденція проявляється на прикладах упевненості в собі і самоповаги, показники яких зростають від курсу до курсу, досягаючи піку до завершення навчання на ступені бакалавратури. Разом з тим, характерною є наявність неоднорідності психодіагностичних показників – за деякими параметрами самосвідомості оптимум може бути досягнутий раніше, а за іншими фіксується зміна динамічних тенденцій в процесі навчання, відбиваючись то в різкому зниженні, то у зростанні. У зв'язку з цим, найбільш сензитивними періодами для оптимального рівня розвитку рефлексивності й відповідальності є третій рік навчання, саморозуміння – четвертий, упевненості в собі і самоповаги – четвертий рік освітньо-професійної підготовки психологів. Критичним для формування самосвідомості майбутніх психологів (показником виступає різке зниження рівня саморозуміння) є закінчення третього року навчання, що пов'язано з переходом від навчально-академічного до навчально-професійного періоду розвитку, що вимагає пошуку нової, професійної ідентичності, дещо відмінної від уже досягнутої студентської.

Як позитивну тенденцію слід відзначити особливості самооцінки осіб, які отримують фахову психологічну освіту. У більшості випадків оцінка рівня розвитку якостей самосвідомості самими студентами збігається з реальним рівнем вираженості характеристики, що свідчить про реалістичність і адекватність самооцінки студентів-психологів, з одного боку, і справді високі рівні розвитку їхньої самосвідомості, з іншого. В цілому можна говорити про таку загальну тенденцію: спочатку самосвідомість студентів психологічної спеціальності спрямована на себе, досягнення своїх особистих, суб'єктивно значущих цілей, потім під впливом навчання починає служити цілям діяльності майбутнього фахівця за рахунок формування її професійно важливих компонентів. Таким чином, самосвідомість студентів спеціальності психології виступає потужним професійним ресурсом, реалізація та вдосконалення якого відбувається вже в процесі навчання, при цьому даний процес усвідомлюється і відстежується самими студентами, в кінцевому рахунку, сприяючи формуванню їх професійної самосвідомості.

Подальшими науково-дослідницькими розвідками в рамках проблематики становлення професійної самосвідомості майбутніх психологів на етапі професійної підготовки можуть бути такі перспективні напрями: проведення порівняльних досліджень щодо особливостей становлення професійної самосвідомості студентів спеціальності психології зі студентами інших спеціальностей; розробка програм психологічного супроводу професійного становлення студентів спеціальності психології з урахуванням виявлених закономірностей.

Література

1. Доценко Е.Л. Модель профессионального становления психолога / Доценко Е.Л., Андреева О.С., Просекова В.М., Шевцова Т.С. // Психология в вузе. – 2007. – № 3. – С. 49-76.
2. Захаров В.П. Социально-психологический тренинг : учебное пособие / В.П. Захаров, Н.Ю. Хрящева. – Л., 1989. – 55 с.
3. Кочюнас Р. Основы психологического консультирования / Р. Кочюнас. – М.: Академический проспект, 1999. – 240 с.
4. Краснощеченко И.П. Ценностные основания психологического образования / И.П. Краснощеченко // Психология в вузе. – 2007. – № 3. – С. 37-48.
5. Митина Л. М. Психология личностно-профессионального развития субъектов образования / Л.М. Митина. – М.; СПб.: Нестор-История, 2014. – 376 с.
6. Мэй Р. Искусство психологического консультирования / Р. Мэй. – М.: Независимая фирма «Класс», 1994. – 144 с.
7. Практическая психология образования: учебное пособие / под ред. И.В. Дубровиной. – СПб.: Питер, 2004. – 592 с.
8. Роджерс К. Взгляд на психотерапию, становление человека / К. Роджерс. – М.: Прогресс-Универс, 1994. – 480 с.
9. Сапогова Е.Е. Возможности психологического сопровождения профессиональной карьеры провинциальных психологов / Е.Е. Сапогова // Психология в вузе. – 2007. – №3. – С. 5-8
10. Фрейд З. Психология бессознательного: сб. произведений / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1990. – 448 с.
11. Шахов В.В. Розвиток професійної самосвідомості студентів // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. – Випуск 47 / Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2016. – С.186–191.

12. Шахов В.В. Особливості становлення самосвідомості в студентському віці // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. – Випуск 51 / Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. – С. 134–139.
13. Шахов В. І. Розвиток професійної самосвідомості майбутніх психологів як умова формування їх готовності до професійної діяльності / В. І. Шахов // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 55. – Вінниця, 2018. – С. 141-147.
14. Шахов В.І., Шахов В.В. Професійна ідентичність психолога як складова його професійної самосвідомості // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 53 / Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: Нілан, 2018. –С.238-243.
15. Schneider K. Therapist's personal maturity and therapeutic success: how strong is the ink // The Psychotherapy Parient. – 1992. – Vol. 8. – № 3–4. – P. 71-91.

References

1. Docenko E.L. Model' professional'nogo stanovleniya psihologa / Docenko E.L., Andreeva O.S., Prosekova V.M., Shevcova T.S. // Psihologiya v vuze. – 2007. – № 3. – S. 49-76.
2. Zaharov V.P. Social'no-psihologicheskij trening : uchebnoe posobie / V.P. Zaharov, N.YU. Hryashcheva.– L., 1989.- 55 s.
3. Kochyunas R. Osnovy psihologicheskogo konsul'tirovaniya / R. Kochyunas.– M.: Akademicheskij prospekt, 1999.– 240 s.
4. Krasnoshchechenko I.P. Cennostnye osnovaniya psihologicheskogo obrazovaniya / I.P. Krasnoshchechenko // Psihologiya v vuze.- 2007.– № 3. – S. 37-48.
5. Mitina L. M. Psihologiya lichnostno-professional'nogo razvitiya sub"ektiv obrazovaniya / L.M.Mitina. – M.; SPb.: Nestor–Istoriya, 2014. – 376 s.
6. Mej R. Iskustvo psihologicheskogo konsul'tirovaniya / R. Mej. – M.: Nezavisimaya firma «Klass», 1994. – 144 s.
7. Prakticheskaya psihologiya obrazovaniya: uchebnoe posobie / pod red. I.V. Dubrovinoj. – SPb.: Piter, 2004. – 592 s.
8. Rodzhers K. Vzglyad na psihoterapiyu, stanovlenie cheloveka / K. Rodzhers. – M.: Progress-Univers, 1994. – 480 s.
9. Sapogova E.E. Vozmozhnosti psihologicheskogo soprovozhdeniya professional'noj kar'ery provincial'nyh psihologov / E.E. Sapogova // Psihologiya v vuze. – 2007. - №3. – S. 5-8
10. Frejd Z. Psihologiya bessoznatel'nogo: sb. proizvedenij / Z. Frejd. – M.: Prosveshchenie, 1990. – 448 s.
11. Shakhov V.V. Rozvytok profesiinoi samosvidomosti studentiv // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia: Zb. nauk. prats. – Vypusk 47 / Redkol.: V.I. Shakhov (holova) ta in. – Vinnytsia: TOV «Nilan LTD», 2016. – S.186–191.
12. Shakhov V.V. Osoblyvosti stanovlennia samosvidomosti v studentskomu vitsi // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia: Zb. nauk. prats. – Vypusk 51 / Redkol.: V.I. Shakhov (holova) ta in. – Vinnytsia: TOV «Nilan LTD», 2017. – S. 134–139.
13. Shakhov V. I. Rozvytok profesiinoi samosvidomosti maibutnikh psykholohiv yak umova formuvannia yikh hotovnosti do profesiinoi diialnosti / V. I. Shakhov // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.Kotsiubynskoho. Serii: «Pedahohika i psykholohiia». Vypusk 55. – Vinnytsia, 2018. – S. 141-147.
14. Shakhov V.I., Shakhov V.V. Profesiina identychnist psykholoha yak skladova yoho profesiinoi samosvidomosti // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: «Pedahohika i psykholohiia». Vypusk 53 / Redkol.: V.I. Shakhov (holova) ta in. – Vinnytsia: Nilan, 2018. –S.238-243.
15. Schneider K. Therapist's personal maturity and therapeutic success: how strong is the ink // The Psychotherapy Parient. – 1992. – Vol. 8. – № 3–4. – P. 71-91.